

ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ УМУМИЙ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ АМАЛГА ОШИРИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Усмонов Дониёр Қахрамон ўғли

Хуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти кафедраси катта
ўқитувчиси, майор

Ахмаджонов Дониёр Илхомжон ўғли

Кундузги таълим 3-ўқув курси 314-гуруҳ курсанти
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18162687>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 04-yanvar 2026 yil
Ma'qullandi: 05-yanvar 2026 yil
Nashr qilindi: 06-yanvar 2026 yil

KEYWORDS

умумий профилактика,
тақдимнома, ҳуқуқий
тарғибот, чора, тадбир,
тушунтириш,
огоҳлантириш, ишонтириш,
рағбатлантириш,
мажбурлаш

ABSTRACT

Хуқуқбузарликларни умумий профилактикаси тушунчаси, умумий профилактикани амалга ошириш тартиби, умумий профилактика чора-тадбирлари, умумий профилактикани амалга ошириш усуллари, умумий профилактикани амалга ошириш йўналишлари, хуқуқбузарликларни умумий профилактикасининг объектлари, субъектлари, умумий профилактиканинг ўзига хос хусусиятлари ва афзалликлари, умумий профилактикани амалга ошириш шакллари ва бошқалар ҳақида сўз юритилади..

Ҳозирда мамлакатимизда амалга оширилган суд-ҳуқуқ тизимидаги ислохотлар бевосита ички ишлар органларига ҳам тааллуқли бўлиб, жамиятда тинчлик ва осойишталикни сақлаш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳар қандай кўринишдаги тажовузлардан ҳимоя қилишнинг ишончли гаровига айлантириш бу борада амалга оширилаётган ислохотларнинг асосий мақсади қилиб белгиланди.

Бу мақсадларга эришиш учун қонунчилик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлашнинг муҳим бўғини бўлган ички ишлар идоралари тизимини чуқур ислоҳ қилиш бўйича кенг кўламли, мазмун-моҳиятига кўра улкан ишлар амалга оширилди. Ички ишлар идораларининг юқоридан қуйигача бўлган барча тузилмалари амалда сифат жиҳатидан бутунлай янгича асосда шакллантирилди, ҳуқуқ-тартиботни сақлаш ва жиноятчиликка қарши курашнинг замонавий усул ва воситаларидан фойдаланган ҳолда, жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг самарали тизимини қарор топтириш бўйича устувор вазифалар белгилаб олинди.

“Жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш — амалга оширилаётган барча ислохотлар самарадорлигига эришиш, аҳоли турмуш даражасини ошириш, мамлакатда тинчлик, тотувлик ва барқарор вазиятни таъминлашнинг асосий кафолатидир”.

Хусусан, аҳолининг ҳуқуқий ва маънавий тарбиясини юксалтириш, уларнинг қонуларга ҳурмат қилиш ва унга амал қилиш руҳида тарбиялаш юзасидан олиб бориладиган хуқуқбузарликларнинг умумий тартибдаги профилактик чора-

тадбирлари катта ўринга эгадир.

Хуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасининг қуйидаги асосий иккита йўналиши мавжуд:

Биринчидан, хуқуқбузарликларнинг содир этилиш сабаблари ва унга имкон берган шароитларни аниқлашга қаратилган усуллар ташкил қилади. Ушбу усулларнинг хусусияти шундаки, улар бевосита профилактик самара бермайди (ва бериши ҳам керак эмас). Шунга қарамай, ушбу усулларнинг хуқуқбузарликларни олдини олиш фаолиятининг пировард мақсадларига эришишдаги ўрни ва аҳамиятини қадрламаслик хато бўлади. Чунки бу жараёнда ҳудуддаги ёки маълум бир гуруҳлар ўртасидаги муаммолар, низолар ва хуқуқбузарликларнинг умумий кўриниши таҳлил этилади.

Иккинчидан, хуқуқбузарликларнинг содир этилиш сабаблари ва унга имкон берган шароитларни бартараф этишга бевосита қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш киради, масалан учрашув, маъруза, тарғибот-ташвиқлот ва шу каби чора-тадбирлар амалга оширилади.

Профилактика инспекторининг хуқуқбузарликларнинг умумий профилактик фаолияти бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган ижтимоий вазифалардан ташкил топган. Хусусан, хуқуқбузарликларнинг йўналишига, тузилишига, даражасига, сабаб ва шароитларига тўлиқ таъсир қилишдан иборатдир. Хуқуқбузарликларнинг олдини олиш фаолияти субъектлари томонидан ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларидаги хуқуқбузарликнинг сабаб-шароитлари, бошқа детерминантларини аниқлаш ва уларни бартараф қилиш, таъсирини йўқотиш, кучсизлантириш бўйича усул ва шаклларни амалга оширишдир.

Профилактика инспекторининг умумий профилактик фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- хуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш юзасидан тегишли таклифлар киритиш;

- хуқуқбузарликларнинг умумий профилактик чора-тадбирларини ташкиллаштириш ва ўтказиш жараёнига, ички ишлар органлари соҳавий хизматлари, хуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи бошқа орган ва муассасалар ҳамда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат ноижорат ташкилотлари вакиллари, фуқароларни жалб этиш;

- хуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасини оммавий ахборот воситаларида чиқишлар қилиш, жойларда маърузалар ўқиш, давра суҳбати, учрашувлар ташкил этиш, аҳоли гавжум жойларда хуқуқбузарликлар профилактикасига доир плакатлар, эълонлар жойлаштириш, видео роликлар бнамойиш қилиш, огоҳликка чақирувчи овозли матнни эшиттириш, шунингдек аҳоли гавжум жойларда ҳамда пиёдаларнинг фаол ҳаракатланиш йўналишларида патрулик йўналишларини ташкил этиш, маъмурий ҳудудни профилактик кўздан кечириш каби профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш орқали ташкил этилишини таъминлаш;

- хуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасини амалга оширишда Ўзбекистон Республикасининг қабул қилинган янги қонунлари, Президент фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари мазмун-моҳиятини аҳолига етказиш чора-тадбирларини амалга ошириш ва бу жараёнга хуқуқни муҳофаза қилиш органлари, маънавий-хуқуқий тарғибот марказлари, таълим муассасаларининг вакиллари, шунингдек олимларни,

шоирларни ва депутатларни жалб этилишини таъминлаш;

- маъмурий ҳудудда ғайриижтимоий хулқ-атворнинг шаклланишига ёки алоҳида турдаги ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишини тақозо этаётган сабабларни ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаганда уларни бартараф этиш юзасидан корхона, муассаса, ташкилот ҳамда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ҳудудий ички ишлар органи бошлиғи орқали, вазирликлар ва қўмиталарга эса Ички ишлар вазирлиги томонидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда тақдимнома киритилишини таъминлайди.

Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонуни бевосита жамиятда ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг профилактикасини самарали ташкил этиш имкониятини янада ошишига хизмат қилди.

Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонунининг 22-моддасида Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси тушунчасига қонуний таъриф берилган бўлиб, унга кўра *“ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасаларнинг ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш бўйича фаолияти”* бўлиб, ушбу фаолият тури Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектлари томонидан амалга оширилиб келинмоқда.

“Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонуннинг 23-моддасида ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасининг чора-тадбирлари белгиланган бўлиб, ушбу чора-тадбирлар сираси қуйидагиларда намоён бўлади:

- ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

- аҳоли ўртасидаги ҳуқуқий тарғибот;

- ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш;

- ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси қонунчиликка мувофиқ бошқа чора-тадбирларни ҳам ўз ичига олиши мумкинлиги белгилаб ўтилган.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурлари ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Вазирлар Маҳкамасига ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг давлат дастурларини ишлаб чиқиш юзасидан таклиф киритиш ваколатига эга. Бундан ташқари, Ички ишлар вазирлиги ҳудудий органларнинг асослантирилган таклифи, ҳисобот-таҳлил ишлари натижаларига асосланиб, ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир идоравий, шунингдек бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, вазирликлар ва қўмиталар билан ҳамкорликда идоралараро дастур ва режаларни ишлаб чиқиши ва тасдиқлаши мумкин.

Маълумки, ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳудудий дастурлари маҳаллий

давлат ҳокимияти органлари томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади. Худудий ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг худудий дастурларини ишлаб чиқиш юзасидан маҳаллий давлат ҳокимияти органларига ҳамда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича мувофиқлаштирувчи кенгашга (кейинги ўринларда мувофиқлаштирувчи кенгаш деб юритилади) таклифлар киритиши мумкин.

Шунингдек, худуднинг криминоген вазиятидан келиб чиқиб идоравий, бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ёки давлат органлари ёхуд жамоат тузилмалари билан ҳамкорликда идоралараро дастур ва режалар ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш йўналишида давлат дастури тасдиқланганида кейин ИИВда соҳавий (идоравий) дастур ишлаб чиқилади ва тасдиқланади. ИИВнинг тасдиқланган дастури асосида эса жойлардаги ички ишлар органларида соҳага оид худудий дастурлар ишлаб чиқилади ва тасдиқланади. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича ИИВнинг идоравий дастури ва жойлардаги ички ишлар органларининг соҳага оид худудий дастурлари асосида соҳавий хизматлар ўз дастурларини ишлаб чиқадилар ва тасдиқлайдилар.

Аҳоли ўртасидаги ҳуқуқий тарғибот. Маълумки, мамлакатимизда мустақиллик даврида ҳуқуқий тарғибот масаласига ҳукумат даражасида жиддий эътибор қаратилиб келинмоқда.

Ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектлари муайян шахсда ғайриижтимоий хулқ-атворнинг шаклланишига ёки муайян ҳуқуқбузарликнинг содир этилишига, шунингдек бир гуруҳ шахсларда ғайриижтимоий хулқ-атворнинг шаклланишига ёки алоҳида турдаги ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишига туртки берган сабабларни ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайдилар, уларни бартараф этиш юзасидан вазирликлар, қўмиталар, корхона, муассаса, ташкилот ҳамда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига тақдимномалар киритиб борадилар.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, ушбу мазмундаги тақдимномаларни қуйидагича гуруҳлаш мумкин:

- прокурор томонидан киритиладиган тақдимномалар;
- ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи бошқа субъектлар томонидан киритиладиган тақдимномалар;
- ҳуқуқбузарлик ишини юритувчи мансабдор шахслар томонидан киритиладиган тақдимномалар.

Республикаимизда олиб борилаётган жиноятчиликка қарши курашиш сиёсатида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ўрни ва роли сезиларли даражада ошди, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг фаолият мазмуни бутунлай ўзгарди. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишнинг мутлақо янги тизими яратилди. Фақат жазолаш билан қўрқитиб, ҳуқуқбузарликларнинг оқибати билан курашиш эмас, балки ноқонуний ҳаракатлар содир этилишининг барвақт олдини олиш энг долзарб вазифага айланди.

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасининг тавсифини ёритишда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

- ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси тушунчаси мазмунига;
- ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасининг мақсади, вазифалари ва йўналишларига;
- ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасининг объекти, предмети ва субъектларига;
- ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасининг афзалликларига;
- ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасининг чора-тадбирлари, уларни қўллаш асослари ва тартибига;
- ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасида профилактика принципларига амал қилишнинг ўзига хос жиҳатларига;
- ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасини тартибга солувчи ҳуқуқий асосларга.

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасининг ўзига хос хусусиятларига баҳо бериш аҳамиятлидир, бунда ушбу турдаги профилактиканинг объектларининг ўзига хослигига эътибор қаратилади.

Хусусан, ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасининг объекти – **кенг жамоатчиликдир** ва бунда алоҳида шахслар танлаб олинмайди. Масалан, маҳалла аҳолиси, меҳнат жамоалари (корхона, муассаса, ташкилотлар ходимлари), вояга етмаганлар жамоаси (мактаб, коллеж ва академик лицейлар), ёшлар жамоаси ва бошқалар. Бунда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси барчага бир ҳил равишда етказиб берилади ва таъсир доираси кенгроқлиги билан ажралиб туради.

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси қуйидаги объектларни ўзида қамраб олади: Жумладан;

- жамоат тартиби ва хавфсизлиги;
- фуқаролар хавфсизлиги;
- давлат органлари, алоҳида тоифаланган бино ва иншоотлар, аҳоли хонадонлари ва кўчмас мулки;
- ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар;
- ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар, мавжуд тартиб ва қоидалардир.

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасининг ўзига хос **хусусиятлари ва афзалликларини** ифодаловчи мезонлар сифатида қуйидагилар тавсия этилади:

- ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси бир вақтнинг ўзида ўнлаб, юзлаб, минглаб ҳаттоки, миллионлаб инсонларга профилактик таъсир кўрсатиш имкониятига эга.
- ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг кам куч, вақт ва маблағ сарфлашига доир афзаллиги.
- ҳуқуқбузарликлар профилактикасига комплекс ёндашув.
- ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этишни талаб қилиш хусусиятига эга эканлиги.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг усуллари – бу, ҳуқуқбузарликлар

профилактикасини бошқаришнинг асосий мақсадларига амалий эришишни, асосий функцияларининг амалга оширилишини ҳамда самарали профилактик таъсир кўрсатишни таъминлаш йўллари.

Хуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, унинг **усулларини** қуйидаги таснифи тавсия этилади. Жумладан:

- тушунтириш;
- огоҳлантириш (расмий, норасмий);
- ишонтириш;
- рағбатлантириш (моддий, маънавий, аралаш);
- мажбурлаш (интизомий, маъмурий, моддий ва жиноий мажбурлаш чораларини қўллаш)

Хуқуқбузарликлар профилактикаси амалиёти таҳлили натижаларига асосланиб хуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирларининг хусусиятидан келиб чиқиб қуйидаги шакллардан фойдаланиши мумкин:

- ёзма;
- оғзаки;
- кўргазмалар;
- электрон;
- аралаш;
- назорат;
- қўриқлаш;
- қутқарув;
- белгилар;
- СМС (ММС) хабар.

Асосий адабиётлар:

1. Хуқуқбузарликлар профилактикаси: Дарслик / Р.А. Хатамов, Т.Б. Маматқулов, А.С. Турсунов ва бошқ. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2023.– 288 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси <https://lex.uz/docs/-6445145>.
3. Ўзбекистон Республикасининг 2019-йил 2-апрелдаги “Жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган айрим тоифадаги шахслар устидан маъмурий назорати тўғрисида”ги ЎРҚ-532-сон қонуни <https://lex.uz/docs/-4494709>.
4. Ўзбекистон Республикасининг 2017-йил 11-сентябрдаги “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги ЎРҚ-445-сон қонуни <https://lex.uz/docs/-3336169>.
5. Ўзбекистон Республикасининг 2016-йил 16-сентябрдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги ЎРҚ-407-сон қонуни <https://lex.uz/docs/-3027843>.
6. Ўзбекистон Республикасининг 2014-йил 14-майдаги “Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги ЎРҚ-371-сон қонуни <https://lex.uz/docs/-2387357>.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 27 октябрдаги “Наркологик касалликлар профилактикаси ва уларни даволаш тўғрисида”ги ЎРҚ-644-сон қонуни. <https://lex.uz/docs/5069150>

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолига наркологик ёрдам кўрсатиш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2022 йил 16 майдаги ПҚ-244-сон қарори <https://lex.uz/ru/docs/6017645>
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Алкоголь, гиёҳвандлик воситалари таъсиридан ёки ўзгача тарзда мастлик ҳолатида бўлган шахсларга тиббий ёрдам кўрсатиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 2022 йил 4 ноябдаги 644-сон қарори <https://lex.uz/ru/docs/6272590>
10. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирининг 2017-йил 12-июлдаги “Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини ташкил этиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 151-сон буйруғи.
11. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирининг 2017-йил 25-августдаги “Ички ишлар органлари томонидан ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш тартиби тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида”ги 191-сон буйруғи

